

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.190>
УДК 82-94;378.2+001.8-054.7(051)

Надія ЛЮБОВЕЦЬ

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
завідувачка відділу теорії та методики біобібліографії,
Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського
(Київ, Україна)
lyubovets@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>

МЕМУАРИ У ФОКУСІ ДОСЛІДЖЕНЬ УЧЕНИХ ДІАСПОРИ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПISY «УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК»

Мета — розглянути мемуарний складник часопису «Український історик», визначивши основні групи матеріалів, авторський склад, тематичне спрямування та завдання, які ставила редколегія при публікації спогадових наративів і присвячених їм досліджень. **Методологія** ґрунтується на використанні методів історико-наукового аналізу, систематизації, хронологічного, джерелознавчого, текстологічного, що дало змогу визначити видовий склад мемуарних публікацій, їх інформаційний потенціал та значення для історичної науки й суспільства. **Наукова новизна** полягає у систематизації мемуарного складника часопису, виокремленні основних груп, зокрема мемуарів українських діячів, спогадів про них і події української історії чи інституції, джерелознавчих та археографічних публікацій, а також рецензій за весь час існування видання. Визначено основних авторів, тематику мемуарів і значення для історичної науки й суспільства. Особливу увагу приділено рецензіям на мемуарні видання як виду наукової апробації, що відіграла важливу роль у справі експертної оцінки та просування спогадів серед наукової спільноти і громадськості. **Висновки.** З перших випусків редколегія «Українського історика» започаткувала спеціальні рубрики, присвячені мемуаристиці. Це стало визнанням їх значення для вітчизняної науки в

Цитування: Любовець Н. Мемуари у фокусі досліджень учених діаспори: за матеріалами часопису «Український історик». *Український історичний журнал*. 2024. № 5 (578). С. 190—204. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.190>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

контексті історичних та біографічних досліджень як ґрунтового доповнення до архівних матеріалів, що значно розширювало джерельну базу української історіографії в діаспорі та Україні. Журнал став важливим альтернативним майданчиком публікації українських мемуарів і досліджень про них, а отже апробації достовірності та джерельної значущості, на противагу замовчуванню й неможливості поширення їх як «буржуазно-націоналістичної» літератури в радянському суспільному й науково-інформаційному просторі.

Ключові слова: мемуари, українська діаспора, журнал «Український історик», джерела, рецензії, історіографія.

Українській мемуаристиці належить чільне місце в археографічних публікаціях та історіографічних й аналітичних дослідженнях учених діаспори. Це обумовлено важливою місією, яку спогади та мемуари виконують в історичній науці й у суспільстві загалом. Із цього погляду аналіз мемуарних публікацій і студій над ними на шпальтах часопису «Український історик» («УІ»), який був одним із найважливіших науково-історичних видань української зарубіжної історіографії, становить значний інтерес.

Загалом цьому журналу присвячено чимало досліджень. На сьогодні маємо ґрунтовну історіографію¹ з питань історії його створення, наукового доробку, ідей і постатей, пов'язаних із ним [1—2, 5], визначення місця та ролі часопису в національній історіографічній школі та джерелознавстві². Є праці, в яких розглянуто проблему спеціальних історичних дисциплін на сторінках «УІ» [1, С. 119—167], спогадові матеріали в контексті історичного джерелознавства [1, С. 202].

Видання журналу розпочалося в 1963 р., в умовах «біполярного» функціонування двох протилежних за ідейним спрямуванням гілок української історіографії — в радянській Україні та поза її межами [2]. В першому числі «УІ» його редакція декларувала основним завданням часопису «зазнайомити ширші круги нашого громадянства із історичними дослідженнями українських і чужинецьких науковців, присвяченими в першу чергу історії України і Східної Європи [...] всебічно наświetлювати історичну проблематику, наукову діяльність українських і чужинецьких інституцій, інформувати про працю поодиноких дослідників, подавати огляди нових видань і взагалі провадити поточну історичну бібліографію» [3].

Серед переліку завдань, які стояли перед українською наукою в еміграції, редакція виокремлювала питання «розроблення українських так званих допоміж-

¹ Винар Л. Думки про «Українського історика» і сучасний стан української історичної науки. *Український історик*. 1978. Ч. 1-3. С. 5—29; Його ж. «Український історик» з перспективи 35 років (1963—1998). *Там само*. 1998. Ч. 1-4. С. 7—25; Його ж. «Український історик»: служіння науці (1963—2003): Статті та матеріали. Нью-Йорк; Острого, 2003. 258 с.; Сакада Л. «Український історик»: генеза, тематика, постаті. Нью-Йорк; Київ, 2003. 328 с.; Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність (1965—1991). Острого, 2010. 672 с.

² Калакура Я.С. Вклад «Українського історика» в розвиток національної історіографічної школи. *Український історик*. 1994. Ч. 1-4(120-123). С. 11—15; Його ж. Джерелознавство в дослідницькій діяльності Українського історичного товариства. *Там само*. 1995. Ч. 32. С. 53—56.

них історичних дисциплін (генеалогії, геральдики, сфрагістики тощо)» [4, С. 3]. І хоча мемуаристику не названо, однак уже в перших випусках (ч. 4 за 1964 р.) з'явилася рубрика «Мемуаристика і біографія». Зауважимо, що за весь час існування журналу лише чотири спеціальні історичні дисципліни мали свої окремі рубрики, які в різні часи називалися «Генеалогія і геральдика», «Геральдика і сфрагістика», «Геральдика, сфрагістика і генеалогія» та «Мемуаристика», хоча праці з інших дисциплін були представлені також.

Мемуарний складник журналу за перші десять років його видання було проаналізовано у статті-огляді Л. Биковського. Автор акцентував увагу на тому, що часопис мав обороняти інтереси української історичної науки та її найкращі традиції, охоплювати всі періоди вітчизняної історії, різні ділянки допоміжних історичних наук та архівні матеріали. Дослідивши мемуаристику, що публікувалася на його шпальтах у 1964—1973 рр., Л. Биковський зазначив, що друкувалися спогади, огляди й рецензії, бібліографічні нотатки про українські та чужомовні публікації з царини мемуаристики [5, С. 173]. Усього, за його підрахунками, до 1973 р. було опубліковано праці 16 авторів, а саме «30 мемуарних причинків [...] різного роду та розмірів». Це становило значний внесок «у нашу скупку на чужині мемуаристичну літературу» [5, С. 175]. Пізніше Л. Сакада досліджувала мемуари засновників журналу і членів Українського історичного товариства (УІТ) як окрему групу джерел, що проливають світло на історію їх діяльності від започаткування видання й до наших днів, та розглядала їхні спогади як матеріали до біоісторіографічних студій [1, С. 202, 211—213]. У подальшому, однак, мемуаристика на шпальтах «УІ», а також праці історіографічного та аналітичного плану, присвячені їй, більше не ставали об'єктом спеціальної уваги. Ця стаття присвячена вивченню мемуарного складника «Українського історика» за весь час його існування (1963—2011 рр.) Критеріями аналізу обрано коло авторів / «героїв», тематичну спрямованість, типологію матеріалів.

Увага редакції до мемуарних текстів стала свідченням визнання їх значення для української історичної науки як важливого історико-біографічного джерела, що вважалося ґрунтовним доповненням до архівних матеріалів. Це значно розширювало джерельну базу історіографії. «УІ» надавав пріоритет публікації найбільш цінних з історичного та національно-культурного погляду документів, які не були відомі науковому співтовариству й широкому загалу читачів і при цьому принципово не могли бути введені до суспільного та науково-інформаційного обігу в радянській Україні через політико-ідеологічні заборони.

На думку дослідників³, із суто фахової перспективи публікація мемуарів у часопису була свого роду науковою апробацією / оцінкою достовірності спогадових наративів на тлі чисельної переваги в літературі «мемуарно-пропагандивних писань» [1, С. 27]. О. Оглоблин убачав завдання українська науки в еміграції в тому, що вона «може і мусить використовувати важливі історичні джерела (зокрема архівні), неприступні або малоприсутні істориків на Бать-

³ Такі думки висловлювали О. Оглоблин, І. Лисяк-Рудницький, Л. Винар.

ківщині» [4, С. 2]. Те, що мемуари віднесено до важливих історичних джерел, засвідчує той факт, що спогади друкувалися в рубриках «Джерельні матеріяли», «З архіву», «Інші архівні матеріали».

Вперше мемуари були виокремлені у змісті «УІ» за 1964 р., і з того часу майже всі випуски містили рубрики, присвячені їм. Назва їх час від часу змінювалася. В 1964—1966 рр. це була «Мемуаристика і біографія»⁴; в 1966, 1968, 1972—1973, 1975, 1977, 1994—1995, 2002 рр. — «Мемуаристика»; в 1984 р. — «Автобіографічні матеріяли»; в 1976, 1978—1981, 1985—1993, 1996—1999, 2003—2008, 2010—2011 рр. — «Спогади»; в 2002 р. — «Автобіографічні джерела». Окремі, менші за обсягом, або тематичні спогади, зокрема автобіографії, друкувалися й у рубриках «Інші архівні матеріали»⁵, «З архіву», «Джерельні матеріяли»⁶, «In memoriam», «Члени УІТ про себе», «Грушевськіяна», «Грушевськознавство», «Біографія», «Miscellanea»⁷ та ін. Якщо говорити про кількісні показники, то в рубриках, які містили в назві прив'язку до мемуарів, як-от «Мемуаристика і біографія», було надруковано 8 матеріалів⁸, «Мемуаристика» — 15, «Спогади» — 40, «Автобіографічні матеріяли» — 1, «Автобіографічні джерела» — 2. В інших рубриках, зокрема «Джерельні матеріяли», опубліковано — 3 мемуарних тексти, «Члени УІТ про себе» — 5⁹, «З архіву» — 1, «Грушевськіяна» — 2, «Грушевськознавство» — 1. Разом це становить 78 матеріалів.

Аналіз мемуарного складника «УІ» дає можливість виокремити основні групи: спомини українських діячів / спогади про них та події української історії чи інституції; джерелознавчі й археографічні публікації; рецензії.

Найбільш репрезентативні в першій групі — *спогади про діячів науки та культури*. Перелік авторів / «героїв» досить красномовний і дозволяє окреслити важливість їхнього внеску у громадсько-політичне та наукове життя. Лівову частку мемуарних матеріалів присвячено М. Грушевському як засновникові української національної історіографії. Мета публікацій його мемуарного спадку і спогадів про нього полягала, на думку редколегії, у вшануванні пам'яті та від-

⁴ До створення спеціальної рубрики спогади друкувалися в розділі «Біографія».

⁵ Ковалевський М. Як проголошено IV Універсал (Пам'яті Михайла С. Грушевського). *Український історик*. 2002. Ч. 1(152-155). С. 380—382.

⁶ Дорошенко Д. З моїх споминів про Михайла Грушевського (До десятих роковин його смерті). *Там само*. 2006—2007. Ч. 4(172) / 1-2(173-174). С. 320—333.

⁷ Бачимо тут, наприклад, фрагмент споминів Н. Полонської-Василенко «До історії архівів Києва (Зі спогадів)». *Там само*. 1968. Ч. 1-4 (17-20). С. 90—91.

⁸ Початок спогадів Л. Биковського про Ю. Липу було надруковано в рубриці «Біографія» (*Там само*. 1964. Ч. 2-3).

⁹ Курінний П. Н.Д. Полонська-Василенко: науково-дослідні й педагогічні ідеї. *Там само*. 2005. Ч. 2-4(166-168). С. 108—113; Антонович М. З наукової лабораторії Ярослава Пастернака. *Там само*. С. 114—122; Биковський Л. Володимир Варлаамович Міяковський (спогади). *Там само*. С. 123—128; Неврлий М. У пам'яті і серці моему (спогади про Марка Антоновича). *Там само*. С. 129—132; Винар Л. Марко Дмитрович Антонович: автобіографічні матеріяли. *Там само*. С. 133—138.

значенні заслуг у процесі українського національно-державного відродження ХХ ст. Матеріали, як правило, друкувалися з нагоди чергової річниці від дня народження (125-, 130-, 135-, 140-ліття) в рубриках «Мемуаристика», «Спогади» й тематичних «Грушевськознавство»¹⁰, «Грушевськіяна»¹¹, «Автобіографічні матеріали», «Автобіографічні джерела», «З архіву». Це були документи самого вченого (автобіографія, мемуари), спогади про нього (автори Н. Полонська-Василенко, М. Чубатий, В. Леонтович, Н. Осадча-Яната, Б. Мартос та ін.).

Чимало мемуарних публікацій присвячено поетові й діячеві українського націоналістичного підпілля О. Кандиби-Ольжичу. Вперше спогади про нього надрукували М. Андрусак¹² і М. Шляхтиченко¹³. Згодом часопис присвятив його пам'яті окремих випуск (ч. 1-4 за 1985 р.), де подано спогади М. Антонович-Рудницької, К. Лазор, Д. Гуменної¹⁴. В номерах за 2004—2005 рр. до них доєдналися спомини Є. Онацького¹⁵, Л. Мельник¹⁶.

Серед інших матеріалів можна виокремити низку публікацій про професорів, викладачів українських вишів. Так історик-орієнталіст, член УВАН В. Дубровський згадував про В. Ляскоронського, Г. Максимовича, М. Петровського¹⁷, з якими він був знайомий під час навчання в Ніжинському історико-філологіч-

¹⁰ Полонська-Василенко Н. Уривок зі спогадів про М. Грушевського. *Там само*. 2005. Ч. 2-4(166-168). С. 145—149.

¹¹ Чубатий М. Додаткові спогади про Михайла Грушевського з 1912—1914 років. *Там само*. 1975. Ч. 3-4(47-48). С. 78—79; Грушевський М. Автобіографія (1926). За ред. Л. Винара. *Там само*. 1979. Ч. 1-4(61-64). С. 79—87; Сірка А., Сірка Й. М. Грушевський у спогадах В. Леонтовича. *Там само*. 1979. Ч. 1-4(61-64). С. 88—90; Осадча-Яната Н. Спогади про Михайла Сергійовича Грушевського. *Там само*. 1982—1983. Ч. 3-4(75-76) / 1(77). С. 149—150; Брайчевський М. Як ми вшанували Михайла Грушевського в день його століття (Із спогадів історика). *Там само*. 1996. Ч. 1-4(128-131). С. 319—321; Добровольський А. Спогади про М. Грушевського. *Там само*. 2002. Ч. 1-4(152-155). С. 407—415; Ковалевський М. Як проголошено IV Універсал (Пам'яті Михайла С. Грушевського). *Там само*. 2002. Ч. 1-4(152-155). С. 380—382; Дорошенко Д. З моїх споминів про Михайла Грушевського (До десятих роковин його смерті). *Там само*. 2006—2007. Ч. 4(172) / 1-2(173-174). С. 320—333.

¹² Андрусак М. Жмуток спогадів у зв'язку з редагуванням д-ром Олегом Кандибою «Збірника Українського наукового інституту в Америці». *Там само*. 1976. Ч. 1-4(49-52). С. 110—113.

¹³ Шляхтиченко М. До біографії д-ра Олега Кандиби-Ольжича. *Там само*. 1978. Ч. 1-3(57-59). С. 119—127.

¹⁴ Лазор К. Думками вслід за Ольжичем. *Там само*. 1985. Ч. 1-4(85-88). С. 91—100; Антонович-Рудницька М. Із споминів про Ольжича. *Там само*. 1985. Ч. 1-4(85-88). С. 101—111; Гуменна Д. Неповторні зустрічі. *Там само*. 1985. Ч. 1-4(85-88). С. 112—116.

¹⁵ Онацький Є. Мої спогади про події, зв'язані з роттердамською трагедією. *Там само*. 2004—2005. Ч. 3-4(163-164) / 1(165). С. 220—230.

¹⁶ Мельник Л. Ольжич у Львові. *Там само*. 2005. Ч. 2-4(166-168). С. 218—228.

¹⁷ Дубровський В. Спогад про проф. др. М.Н. Петровського. *Там само*. 1964. Ч. 4. С. 21—26; Його ж. Мій учитель — проф. Г.А. Максимович (Спогад). *Там само*. 1964. Ч. 4. С. 30—36; Його ж. Проф. В.Г. Ляскоронський. *Там само*. 1965. Ч. 3-4(7-8). С. 48—52.

ному інституті ім. кн. Безбородька. П. Феденко залишив згадку про Д. Чижевського¹⁸, а С. Волинець — про І. Крип'якевича¹⁹ та ін. Мемуарні матеріали висвітлюють взаємовідносини автора зі згаданими особами, змальовують особливості характерів, професійну та громадську діяльність, труднощі, з якими вони стикалися, що робить їх важливим історико-біографічним джерелом для визначення мотивів учинків. Публікація в «УІ» спогадів провідних українських діячів та про них стала джерельно-методичною базою для розвитку цілого ряду біоісторіографічних студій в Україні й за її межами.

Часопис надавав особливого значення оприлюдненню матеріалів про видатних українських істориків, яким належав непересічний внесок у вітчизняну історіографію (М. Грушевський, Н. Полонська-Василенко, І. Крип'якевич), про менш відомих представників історичної науки (В. Ляскоронський, Г. Максимович, Т. Коструба та ін.), тих, хто поєднував наукову й активну громадсько-політичну діяльність (О. Кандиба-Ольжич), а також військово-політичних діячів (Є. Коновалець).

Саме публікаціями в «УІ» матеріалів про М. Грушевського фактично було започатковано грушевськознавство як самостійний напрям наукових студій, що стало можливим передусім завдяки Л. Винару, котрий детально проаналізував наукову та суспільну діяльність видатного історика. Це дозволило, з одного боку, розвінчати радянські міфи про М. Грушевського, якого тривалий час називали «махровим українським буржуазним націоналістом», а з іншого — спростувати поширені в діаспорі твердження про нього як про «руїнника української державності»²⁰. Мемуарні джерела стали підґрунтям для подальших розвідок із різних аспектів суспільно-політичної та наукової діяльності вченого.

Публікації спогадів Н. Полонської-Василенко²¹ надали дослідникам детальну інформацію про її родовід, обставини наукового життя в роки війни й революції та в еміграції, а також пролили світло на підготовку та видання її двотомної «Історії України». З огляду на те, що ця праця вийшла вже по смерті авторки, вони мали велике значення для вивчення її наукового доробку.

Свідченням розуміння редколегією «Українського історика» важливості популяризації імен не лише науковців, а й діячів української історії, стало вміщення матеріалів особового походження про трагічну долю О. Кандиби-Ольжича та Є. Коновальця. На момент оприлюднення це були чи не єдині наукові розвідки про них. Такі публікації, крім наукових завдань, спрямовувалися на популяризацію доробку та внеску діячів історії серед широкої громадськості. Матеріали із

¹⁸ Феденко П. Дмитро Чижевський (4 квітня 1894 — 18 квітня 1977) (Спомини про життя і наукову діяльність). *Там само*. 1968. Ч. 1-3(57-59). С. 102—108.

¹⁹ Волинець С. У першу річницю смерті Івана Крип'якевича: Спогад про проф. І Крип'якевича. *Там само*. 1968. Ч. 1-4(17-20). С. 87—89.

²⁰ Див.: Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. Київ; Нью-Йорк; Торонто, 1995. С. 12—13.

²¹ Див.: Винар Л. Матеріали до історії спогадів Н. Полонської-Василенко. *Український історик*. 1995. Ч. 1-4. С. 285—287.

залученням мемуарних джерел на шпальтах «УІ» значно збагатили історіографію 1960—1980-х рр., коли інформація про українських науковців і громадських діячів була обмеженою.

Щодо спогадів про події української історії, мемуарні публікації «УІ» свідчать, що редколегію часопису насамперед цікавили пов'язані з важливими подіями в історії України, діяльністю наукових і професійних інституцій, а також участю / діяльністю відомих осіб у них. Хронологічно спогади відносяться до подій ХХ ст. Слід зазначити, що журнал налагоджував стосунки з архівами та громадськими установами для пошуку спогадів і їх друку. Перші публікації присвячені національно-визвольним змаганням 1917—1923 рр. Оприлюднено спогади М. Шляхтиченка з історії Директорії УНР²², згодом Н. Полонської-Василенко про події 1917 р.²³ В поле зору часопису потрапили спомини про діяльність Наукового товариства імені Шевченка в різні історичні періоди О. Домбровського²⁴, І. Раковського²⁵, К. Паньківського²⁶. Перший, зокрема, згадував про спільну працю у НТШ перед Другою світовою війною щодо організації семінарів для студентів з історії України з І. Крип'якевичем, Я. Пастернаком, М. Кострубою, О. Прицаком. Скульптор І. Макогон залишив спогади про труднощі та перешкоди, які виникли при створенні пам'ятника на могилі М. Грушевського²⁷. Про окремі аспекти цієї роботи залишив також спомини архітектор і мистецтвознавець С. Кілессо²⁸, котрий особисто зустрічався з І. Макогоном. Своєрідним спогадом-розвідкою²⁹ став матеріал Є. Онацького про останні дні життя Є. Коновальця³⁰. Б. Лепкий як один із функціонерів Українського Червоного Хреста згадував про діяльність цієї інституції в Києві³¹. Найбільшу кількість спогадів присвячено УІТ і його учасникам. Фрагменти

²² Шляхтиченко М. До історії Директорії Української Народньої Республіки. *Там само*. 1965. Ч. 1-2. С. 56—61; Ч. 3-4(7-8). С. 53—59.

²³ Василенко-Полонська Н. Революція 1917: Спогади. *Там само*. 1988. Ч. 1-4(97-100). С. 119—128; 1989. Ч. 1-3(101-103). С. 106—113.

²⁴ Домбровський О. Семінар історії України при НТШ у тридцятих роках. [Пам'яті Теофіла Коструби] До історії української науки під час Другої світової війни. *Там само*. 1973. Ч. 1-2(37-38). С. 119—129.

²⁵ Раковський І. Спомини про Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. *Там само*. 1979. Ч. 1-4(61-64). С. 91—101.

²⁶ Паньківський К. Спогади про НТШ. *Там само*. 1978. Ч. 4(60). С. 94—99.

²⁷ Макогон І.В. Про створення пам'ятника на могилі Михайла Сергійовича Грушевського. *Там само*. 1991—1992. Ч. 3-4(110-111) / 1-4(112-115). С. 362—369.

²⁸ Кілессо С. Нагробок Михайлові Грушевському в Києві. *Там само*. 1996. Ч. 1-4(128-131). С. 322—324.

²⁹ Віднайдений по смерті автора в архіві Є. Онацького, що зберігається у Центрі дослідження історії еміграції при Міннесотському університеті. Датований 18 квітня 1940 р.

³⁰ Онацький Є. Мої спогади про події, зв'язані з роттердамською трагедією. *Український історик*. 2004—2005. Ч. 3-4(163-164) / 1(165). С. 220—230.

³¹ Лепкий, др. Організація та діяльність Українського Червоного Хреста в Києві. *Там само*. 2010—2011. Ч. 1-4(185-188) / 1-4(189-192). С. 346—369.

споминів про товариство та його членів містять також наукові праці Л. Винара, О. Домбровського, які готувалися з нагоди ювілеїв «УІ», УІТ. Тематичний зріз мемуарних текстів був обумовлений декількома факторами, зокрема вимогами історичної науки, яка диктувала розширення апробованої джерельної бази, а також складом редколегії, до якої входили провідні українські науковці, доктори наук, професори, громадські діячі, та запитами громадськості. До редакційної колегії в різні часи входили Л. Винар (головний редактор), Б. Винар, М. Антонович, О. Домбровський, М. Ждан, І. Каменецький, Р. Климкевич, Т. Мацьків, Я. Пастернак, Н. Полонська-Василенко, О. Оглоблин та ін. Оскільки кожен із них мав свої дослідницькі інтереси й наукові пріоритети, це відображалось у виборі матеріалів для публікації. Л. Винар був зацікавлений у популяризації тем, пов'язаних з визвольними змаганнями, діяльністю УНР, історією НТШ та УІТ. М. Антонович і О. Домбровський приділяли увагу джерелознавчим, археографічним публікаціям, що сприяло залученню широкого кола документальних джерел, зокрема спогадів. Н. Полонська-Василенко, О. Оглоблин акцентували увагу на публікаціях, дотичних української історії ХХ ст., зокрема подій 1917—1923 рр., відомих діячів.

Джерелознавчі та археографічні розвідки. Окрім публікації спогадів, на шпальтах часопису знаходимо вивчення джерельного потенціалу окремих мемуарів. Так, І. Гирич досліджує щоденник М. Грушевського³², а саме його частину за 1904—1910 рр., яка ще на той час не була надрукована. Л. Винар підготував до публікації з коментарями уривки зі щоденника О. Оглоблина про його зустрічі з М. Грушевським³³. Дві археографічні публікації було вміщено в ювілейному випуску з нагоди 135-річчя від дня народження видатного історика. Це розвідка І. Гирича й О. Тодійчук з аналізом структури, змісту щоденника М. Грушевського та фрагментом записів, що відображають події 1910 р. Це, на думку дослідників, «дає повне уявлення про характер, особливості, змістовне наповнення усього щоденникового масиву» [6]. М. Магунь здійснила розвідку стосовно фрагменту спогадів ученого за 1934 р., де реконструйовано потрапляння цих матеріалів до фондів музею Михайла Грушевського³⁴. Л. Винар опублікував матеріали про листування Н. Полонської-Василенко з О. Оглоблиним із приводу історії публікації її спогадів у часописі³⁵. Я. Шумелда на основі споминів провів дослідження причин загибелі О. Кандиби-Ольжича в концентраційному таборі³⁶.

³² Гирич І. Щоденник М. Грушевського як історичне джерело. *Там само*. 1991—1992. Ч. 3-4(110-111) / 1-4(112-115). С. 344—351.

³³ Оглоблин О. Перша зустріч з Михайлом Грушевським (3 «Щоденника» Олександра Оглоблина). *Там само*. 1991—1992. Ч. 3-4(110-111) / 1-4(112-115). С. 341—343.

³⁴ Магунь М. Фрагмент споминів Михайла Грушевського 1934 р. *Там само*. 2002. Ч. 1-4(152-155). С. 128—153.

³⁵ Винар Л. Матеріали до історії «Спогадів» Н. Полонської-Василенко. *Там само*. 1995. Ч. 1-4(124-127). С. 285—287.

³⁶ Шумелда Я. Чому згинув д-р Олег Кандиба-Ольжич в концентраційному таборі? *Там само*. Ч. 1-4(85-88). С. 81—90.

О. Юркова, вивчаючи життєвий шлях історика Д. Кравцова, віднайшла та підготувала до друку його спогади³⁷.

Цікавою джерелознавчою публікацією стала англомовна розвідка О. Субтельного про щоденник П. Орлика, в якій автор дослідив історію його виникнення, наявність декількох списків (польською, французькою, латиною), дав докладний опис джерела³⁸.

Рецензії. Важливою складовою уваги «УІ» до української мемуаристики стали опубліковані у журналі рецензії на спогадові видання як вид історико-наукової продукції. Істотне збільшення потоку друкованої історичної літератури (наукової, популярної) вимагало фахової експертної оцінки провідних тенденцій, а також бібліографічної фіксації, інформаційного супроводу, забезпечення поширення серед читацької аудиторії — не лише фахівців, а й широкого загалу [7, С. 98]. Актуальним це було і для видань мемуарів. Немоżliвість публікувати в радянській Україні ті з них, які не вкладалися в рамки офіційної ідеології, робила «УІ» основним майданчиком для друку самих спогадів і рецензій на мемуарні видання. За період від 1963 р. нам удалося виявити близько 30 відгуків провідних українських істориків із цієї тематики. Зупинімося лише на декількох із них.

Найбільше рецензій написав Л. Винар³⁹. Уже на початку видання «Українського історика» бачимо його відгук на спогади Є. Онацького «По похилій площі» (Мюнхен: Дніпрова хвиля⁴⁰, 1964 р.). Л. Винар відносив автора до найвизначніших українських мемуаристів ХХ ст. Згадуючи й попередні спомини Є. Онацького — «Сторінки з римського щоденника» (т. I—II, Прага, 1942—1943 pp.), «У Вічному місті» (Буенос-Айрес, 1954 р.), і рецензовану книжку, Л. Винар зазначав, що ці видання «вказують на особливий талант автора в передаванні подій, у відтворенні і аналізі ситуацій і вкінці в джерельній документації прогомнілої доби» [8, С. 86]. Джерельну цінність спогадів визначали, на думку рецензента, характеристики окремих діячів — членів української дипломатичної місії в Римі, зокрема Д. Антоновича, М. Єремїїва, В. Мазуренка та інших, а також цитати з листів М. Тишкевича, Д. Антоновича, В. Липинського. Рецензент назвав видання «документацією мемуарних творів», важливим

³⁷ Юркова О. Дмитро Кравцов та його спогади про археографічну експедицію до московського «древлехранилища». *Там само*. 2002. Ч. 1-4(152-155). С. 383—386. Кравцов Д. Археографічна експедиція до Москви для збору архівних матеріалів з історії, економіки і культури України з найдавніших часів до наших днів. *Там само*. 2002. Ч. 1-4(152-155). С. 387—401.

³⁸ Subtelny O. From the Diary of Hetman Pylyp Orlyk. *Там само*. 1971. Ч. 4(1-2). С. 95—104.

³⁹ Винар Л. Євген Онацький. По похилій площі. Записки журналіста і дипломати. Част. 1—2. Мюнхен: Вид-во «Дніпрова хвиля» [рец. на кн.]. *Український історик*. 1965. Ч. 1-2. С. 86—87; Його ж. Лев Биковський. Книгарні — бібліотеки — Академія. Мюнхен; Денвер, 1971 [рец. на кн.]. *Там само*. 1971. Ч. 3-4(31-32). С. 133—134; Його ж. Лев Биковський. Двадцять літ науково-організаційних зусиль на заході ЗСА. Денвер, 1974 [рец. на кн.]. *Там само*. 1975. Ч. 3-4(47-48). С. 132—133; Його ж. Володимир Винниченко. Щоденник, 1911—1920. Нью-Йорк, 1980 [рец. на кн.]. *Там само*. 1982. Ч. 1-2(73-74). С. 103—105.

⁴⁰ Перший том.

джерелом вивчення діяльності української дипломатії в 1919—1920-х рр. А те, що спогади Є. Онацького подані в основному у формі щоденника, надавало їм, за оцінкою Л. Винара, більшої джерельної ваги, адже «не писані вони “з перспективи часу”, лише по гарячих слідах подій» [8, С. 87].

Згодом Л. Винар опублікував дві рецензії⁴¹ на видання спогадів бібліографа, книго-, бібліотекознавця, історика, громадського діяча та мемуариста Л. Биковського⁴². Останній був активним дописувачем «Українського історика», зокрема мемуарного сегмента. Рецензуючи спогади «Книгарні — бібліотеки — Академія», Л. Винар наголошував на їх культурному вимірі, адже Л. Биковський сам був активним учасником подій, пов'язаних із діяльністю Всенародної бібліотеки України (нині Національна бібліотека України ім. В. Вернадського), видавництвами та книгарнями Києва, Кам'янець-Подільського університету. Рецензент відзначав як позитивний аспект використання великої кількості бібліографічних посилань, що надавало споминам більшої вагомості та джерелознавчої цінності для вивчення національного культурного будівництва в 1918—1922 рр., хоча деякі твердження, на його думку, вимагали джерельної перевірки. Рецензуючи наступне видання Л. Биковського «Двадцять літ науково-організаційних зусиль на заході ЗСА» Л. Винар відзначав його важливість для «документалізації українського наукового життя у вільному світі» [9, С. 132]. Характер цього видання, на думку рецензента, був «мемуарно-звітний», що підвищувало його джерелознавчий потенціал у вивченні історії українських наукових установ і наукового життя, загальної історії українців у США.

Зазначимо, що рецензію на перше видання спогадів Л. Биковського «Від Привороття до Трапезунду»⁴³ підготував І. Світ (Світланов). Рецензоване видання охоплювало період життя Л. Биковського від 1895 (навчання в Петербурзі) до 1918 рр. Особливо цінним, із джерелознавчого погляду, на думку І. Світа, був опис українського студентського життя в російській столиці перед Першою світовою війною. Автор рецензії дав і загальну картину з виданням спогадів у діаспорі: «Наша видавнична активність в еміграції є дуже обмежена розміром видань автобіографій, спогадів автобіографічного характеру. Їх подекуди є чимало пов'язаних з часом війни, але ми майже не маємо спогадів студентів, напр., про Подєбрадську академію, або зовсім бракує про студентське життя в Києві, Харкові і в сибірських містах, якщо не брати до уваги праць, що присвячені окремим епізодам». І. Світ наголошував на важливості споминів як історичного джерела, адже вони дають «загальне підложжя, щоб зрозуміти обставини того часу» [10, С. 118].

⁴¹ Винар Л. Лев Биковський. Книгарні — бібліотеки — Академія. Мюнхен; Денвер, 1971 [рец. на кн.]. *Український історик*. 1971. Ч. 3-4(31-32). С. 133—134; Його ж. Лев Биковський. Двадцять літ науково-організаційних зусиль на заході ЗСА. Денвер, 1974 [рец. на кн.]. *Там само*. 1975. Ч. 3-4(47-48). С. 132—133.

⁴² Винар Л. Лев Биковський. Двадцять літ науково-організаційних зусиль...

⁴³ Світ І. Лев Биковський. Від Привороття до Трапезунду, 1969 [рец. на кн.]. *Там само*. 1970. Ч. 4(28). С. 117—118.

Усвідомлюючи важливість мемуарних джерел для дослідження доробку українських істориків, Л. Винар написав рецензію на «Щоденник» В. Винниченка⁴⁴. Наступні його відгуки були присвячені спогадам, що вийшли друком уже в незалежній Україні. Це, зокрема, рецензії на видання листів і споминів журналіста та громадсько-політичного діяча М. Гехтера «Спогади. Листи до М. Грушевського» (Київ, 2005 р.)⁴⁵, матеріали інтерв'ю військово-політичного діяча, останнього головнокомандувача УПА В. Кука «УПА в запитаннях і відповідях головного командира» (Львів, 2007 р.)⁴⁶, активного учасника Української революції 1917—1921 рр. та емігрантського руху М. Чеботарева «Визвольні змагання очима контррозвідника» (Київ, 2013 р.)⁴⁷. У згаданих споминах висвітлювалися сторінки біографії та участь в історичних подіях із залученням нових матеріалів. Це, зокрема, листи М. Гехтера до М. Грушевського, а також його спогади про перебування в Києві в 1906—1914 рр., виявлені у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві у фонді родини Грушевських. Віднайдені матеріали відтворюють умови життя М. Гехтера в Києві, його взаємини з багатьма діячами, особливо з М. Грушевським, відображають важливі аспекти видання «Літературно-наукового вісника» та «Ради», до чого М. Гехтер долучився як журналіст.

Серед активних рецензентів «УІ» бачимо Л. Биковського, котрий підготував огляд, присвячений польській українознавчій мемуаристиці⁴⁸, зробивши, зокрема, аналіз бібліографічних нотаток, уміщених у 3-му томі «Pamiętnika Kijowskiego» (Лондон, 1966 р.), серед яких 10 виданих українських мемуарів за 1899—1961 рр. Він відзначав їх важливість у вивченні не лише історії польської шляхти, а й Правобережної України ХІХ — першої чверті ХХ ст. Наступна його рецензія присвячена книзі спогадів кубанця В. Проходи [11]. Автор акцентував увагу на важливості цього видання в контексті історико-соціологічних студій колонізації українцями Приазов'я й Кубані. Відзначав їх схожість із публікаціями спогадів В. Іваниса «Стежками життя» (т. І—V, Торонто, Новий Ульм, 1958—1962 рр.) та Л. Коваленко «Степові обрії» (Вінніпег, 1964 р.). Автобіографічна складова споминів і соціально-політичний контекст робили їх, на думку Л. Биковського, не лише «вартісним мистецьким твором, який залюбки читатимуть, але й цінним документом доби, який пильно студіюватимуть!» [11, С. 196].

⁴⁴ Винар Л. Володимир Винниченко. Щоденник, 1911—1920. Нью-Йорк, 1980 [рец. на кн.]. Там само. 1982. Ч. 1-2(73-74). С. 103—105.

⁴⁵ Винар Л. М. Гехтер. Спогади. Листи до М. Грушевського [рец. на кн.]. Там само. 2006—2007. Ч. 4(172) / 1-2(173-174). С. 382—383.

⁴⁶ Винар Л. Василь Кук. УПА в запитаннях та відповідях головного командира [рец. на кн.]. Там само. 2010—2011. Ч. 1-4(185-188) / 1-4(189-192). С. 444—447.

⁴⁷ Винар Л. Визвольні змагання очима контррозвідника [рец. на кн.]. Там само. 2005. Ч. 2-4(166-168). С. 348—350.

⁴⁸ Биковський Л. Польська українознавча мемуаристика [рец. на кн.]. Там само. 1966. Ч. 3-4(11-12). С. 102.

Цікавою з погляду визначення загальних підходів до мемуаристики та її джерельної цінності стала рецензія О. Домбровського на книжку В. Балагура [12]. Автор визначив жанр видання як мемуарний нарис, що проливає світло на історію періоду польської окупації Львова між двома світовими війнами. Особливо цінним, на думку рецензента, було те, що тут подано доволі багато матеріалу зі студентського життя на тлі тодішніх побутових і громадсько-політичних реалій. Рецензент розглядав оприлюднений матеріал із перспективи наукової цінності мемуарів у цілому та підкреслював їх джерельне значення в порівнянні з белетристикою, адже мемуаристика, за її певною мірою емоційною й суб'єктивною оцінкою, «подає фактологічний матеріал з першої руки в правдивому світлі й об'єктивному тоні та не є обмежена виключно до особи самого автора, чи його вузького середовища, а заторкує ширший вахляр громадського життя й діяльності численнішої групи персонажу» [12, С. 197—198].

В цілому лівова частка рецензій на видання спогадів припадала на публікації про окремих авторів. Однак серед інших бачимо відгук на збірник автобіографій «Самі про себе» (Нью-Йорк, 1989 р.), виданий Ю. Луцьким [13]. Позитивно оцінюючи такий досвід, рецензент М. Антонович висловив власну оцінку з приводу переліку імен, зокрема зауважив, що було б добре подати також спомини когось з вітчизняних театральних діячів ХІХ ст., «оскільки вони зробили епоху в українському житті другої половини минулого сторіччя і фактично їм в першу чергу пощастило перемогти лещата Ємського указу. Старицького спомини у цій вибірці не дають належної уяви про діячів театру» [13, С. 197]. До автобіографій М. Грушевського та М. Славінського пропонував додати Є. Чикаленка. А Г. Журбу й Б. Лепкого навпаки, на його думку, не варто зараховувати до ХІХ ст., а слід було б віднести до ХХ ст.

* * *

Вчені української діаспори розуміли важливість спогадів як джерельної бази історичних досліджень в умовах «біполярного» періоду національної історіографії. Редколегія часопису «Український історик» із перших номерів публікувала мемуари провідних діячів українського національно-визвольного руху, науки та культури кінця ХІХ—ХХ ст. З огляду на те, що радянська історична наука була обмежена офіційною ідеологією у виборі авторів спогадів і їх тематики, «УІ» став основним майданчиком для публікації мемуарних джерел. Завдяки високому авторитету журналу це стало їх науковою апробацією / оцінкою достовірності у самій діаспорі та в Україні. Оприлюднення споминів реальних учасників важливих історичних подій сприяло відновленню історичної правди й виправленню тенденційних інтерпретацій історії України у світі. Підтвердженням уваги редколегії часопису до мемуарів послужило започаткування в ньому спеціальних рубрик. На основі аналізу змісту «УІ» за 1963—2011 рр. можна умовно виділити кілька груп спогадових матеріалів. Авторами й «героями» спогадів були провідні діячі громадсько-політичного життя, науки, культури, що значно підвищувало авторитет і джерельну цінність публікацій для історичних та біографічних студій. Рецен-

зії забезпечували експертну оцінку мемуарних видань та їх бібліографічну фіксацію. Все разом створювало інформаційний супровід спогадових текстів, сприяло їх поширенню серед фахівців та широкого загалу.

Опубліковані в «Українському історичному» спомини сучасників про діячів суспільно-політичного життя, науки й культури, а також рецензії на мемуарні публікації, з погляду сучасного історичного досвіду, переосмисленого в роки незалежності України, деякою мірою видаються вже невідповідними історичним реаліям, як вони розуміються нині. Але, сповнені пошани до пам'яті визначних співвітчизників і далекі від їх надмірної глорифікації, вони були відображенням тих об'єктивних та водночас суб'єктивних поглядів й оцінок, що панували у середовищі еміграційного наукового співтовариства. Публікування в «Українському історичному» споминів, оглядів і рецензій на нові мемуарні видання було підпорядковане завданню зберегти правду про вітчизняну історію та її діячів, протистояти замовчуванню й ідеологічній боротьбі проти «українського буржуазного націоналізму» в радянській Україні.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Sakada, L. "Ukrainskyi istoryk": heneza, tematyka, postati. New York; Kyiv, 2003 [in Ukrainian].
[Сакада Л. «Український історик»: генеза, тематика, постаті. Нью-Йорк; Київ, 2003. 328 с.].
2. Atamanenko, A.Ye. Ukrainska istoriografii v bipoliarnomu sviti. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 2013. 36: 297-304 [in Ukrainian].
[Атаманенко А.Є. Українська історіографія в біполярному світі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 36. С. 297—304].
3. Vid redkolehii. *Ukrainskyi istoryk*. 1963. 1: 1 [in Ukrainian].
[Від редколегії. *Український історик*. 1963. Ч. 1. С. 1].
4. Ohloblyn, O. Zavadannia ukrainskoi istoriografii na emihratsii. *Ukrainskyi istoryk*. 1963. 1: 1-3 [in Ukrainian].
[Оглоблин О. Завдання української історіографії на еміграції. *Український історик*. 1963. С. 1—3].
5. Bykovskiy, L. Memuarystyka na storinkakh "Ukrainskoho istoryka". *Ukrainskyi istoryk*. 1974. 1-3(41-43): 173-175 [in Ukrainian].
[Биковський Л. Мемуаристика на сторінках «Українського історика». *Український історик*. 1974. Ч. 1-3(41-43). С. 173—175].
6. Hurych, I., Todiichuk, O. Shchodennyyk Mykhaila Hrushevskoho za 1910 rik. *Ukrainskyi istoryk*. 2002. 1-4(152-155): 96-127 [in Ukrainian].
[Гурич І., Тодійчук О. Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік. *Український історик*. 2002. Ч. 1-4(152-155). С. 96—127].
7. Yas, O. Retsenziia u naukovi tvorchosti istoryka: problemy riznovydiv ta funktsionalnoho pryznachennia. *Ukraina moderna*. 2007. 12/16: 97-128 [in Ukrainian].
[Ясь О. Рецензія у науковій творчості історика: проблеми різновидів та функціонального призначення. *Україна модерна*. 2007. Ч. 12/1. С. 97—128].
8. Vynar, L. Yevhen Onatskyi. Po pokhylii ploshchi. Zapysky zhurnalista i diplomata. Ch. 1—2. München: Vyd-vo «Dniprova khvyliia» [rets. na kn.]. *Ukrainskyi istoryk*. 1965. 1-2: 86-87 [in Ukrainian].

- [Винар Л., Євген Онацький. По похилій площі. Записки журналіста і дипломата. Част. 1—2. Мюнхен: Вид-во «Дніпрова хвиля» [рец. на кн.]. *Український історик*. 1965. Ч. 1-2. С. 86—87].
9. Vynar, L. Lev Bykovskiy. Dvadsyat lit naukovo-orhanizatsiinykh zusyly na zakhodi ZSA. Denver, 1974 [rets. na kn.]. *Ukrainskyi istoryk*. 1975. 3-4(47-48): 132-133 [in Ukrainian]. [Винар Л. Лев Биковський. Двадцять літ науково-організаційних зусиль на заході ЗСА. Денвер, 1974 [рец. на кн.]. *Український історик*. 1975. Ч. 3-4(47-48). С. 132—133].
10. Svit, I. Lev Bykovskiy. Vid Pryvorottia do Trapezundu, 1969 [rets. na kn.]. *Ukrainskyi istoryk*. 1970. 4(28): 117-118 [in Ukrainian]. [Світ І. Лев Биковський. Від Привороття до Трапезунду, 1969 [рец. на кн.]. *Український історик*. 1970. Ч. 4(28). С. 117—118].
11. Bykovskiy, L. Vasyly Prokhoda. Zapysky nepokirlyvoho. Istoriia natsionalnoho usvidomlennia i diialnosti zvychainoho ukrainsia. Chastyna persha. Toronto, 1967—1969 [rets. na kn.]. *Ukrainskyi istoryk*. 1970. 1-3(25-27): 196 [in Ukrainian]. [Биковський Л. Василь Прохода. Записки непокірливого. Історія національного усвідомлення і діяльності звичайного українця. Частина перша. Торонто, 1967—1969 [рец. на кн.]. *Український історик*. 1970. Ч. 1-3(25-27). С. 196].
12. Dombrovskiy, O. Volodymyr Balahura. Yak ya stav zhurnalistom. Spohady zi studentskykh rokiv 1928—1934. Toronto, Ont.: Vyd-vo Ukrainka knyzhka [rets. na kn.]. *Ukrainskyi istoryk*. 1991. 1-2: 197-198 [in Ukrainian]. [Домбровський О. Володимир Балагура. Як я став журналістом. Спогади зі студентських років 1928—1934. Торонто, Онт.: Вид-во Українська книжка [рец. на кн.]. *Український історик*. 1991. Ч. 1-2. С. 197—198].
13. Antonovych, M. Sami pro sebe. Avtobiohrafii vydatnykh ukrainsiv XIX-ho st. Red. Yu. Lutskeyi. New York: UVAN, 1989. 327 s. [rets. na kn.]. *Ukrainskyi istoryk*. 1991. 1-2: 196-197 [in Ukrainian]. [Антонович М. Самі про себе. Автобіографії видатних українців XIX-го ст. Ред. Ю. Луцький. Нью-Йорк: УВАН, 1989. 327 с. [рец. на кн.]. *Український історик*. 1991. Ч. 1-2. С. 196—197].

Надійшла / Received 24.07.2024

Nadiia LIUBOVETS

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Senior Research Fellow,
Head of the Department of Theory and Methods of Biobibliography,
Institute of Biographical Research of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

lyubovets@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>

MEMOIRS IN THE FOCUS OF RESEARCH
BY DIASPORA SCHOLARS: BASED ON THE MATERIALS
OF THE “UKRAINIAN HISTORIAN” JOURNAL

The purpose is to examine the memoir component of the “Ukrainian Historian”, the main printed organ of diaspora scholars. In particular, to identify the main groups of materials, the author’s composition, thematic focus, and the tasks set by the editorial board in publishing memoir narratives and research on them. **The methodology** is based on the use of historical and scientific analysis, systematization, chronological, source and textual methods, which made it possible to determine the species composition of memoir publications, their information potential, and

their significance for historical science and society. **The scientific novelty** lies in the systematization of the memoir component of the journal, the identification of the main groups, including memoirs of Ukrainian figures, memories of them and events of Ukrainian history or institutions, source and archaeological publications, as well as reviews for the entire period of its publication. The main authors / “heroes”, the topics of the memoirs, and their significance for historical science and society are identified. Particular attention is paid to reviews of memoirs as a type of scientific testing, which plays an important role in the expert evaluation and promotion of memoirs among the scientific community and the public. **Conclusions.** From the very first issues, the editorial board of the Ukrainian Historian launched special sections devoted to memoirs. This was a recognition of their importance for Ukrainian scholarship in the context of historical and biographical research as a thorough addition to archival materials, which significantly expanded the source base of Ukrainian historiography in the diaspora and Ukraine. The “Ukrainian Historian” has become an important alternative platform for publishing Ukrainian memoirs and research on them, and thus for testing their authenticity and source value, as opposed to silencing them and preventing their dissemination as stigmatized “ideologically harmful” and “bourgeois nationalist” literature in the Soviet public and scientific information space.

Keywords: *memoirs, Ukrainian diaspora, “Ukrainian Historian” journal, sources, reviews, historiography.*